

УДК 811.161.2

КУЛЬТУРНІ КОНЦЕПТИ: ЗМІСТ, СТРУКТУРА, ПРИНЦИПИ КЛАСИФІКАЦІЇ

Щербачук Л.Ф.

Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, Сімферополь, Україна

Стаття присвячена проблемам аналізу змісту, структури, принципів класифікації культурних концептів як мовно-ментальних категорій.

Ключові слова: мова, культура, культурний концепт, мовна картина світу.

Визначаючи місце та роль культури в житті суспільства, ми одночасно формуємо уявлення про роль мови як засобу трансляції культури. Характерною особливістю лінгвістики та суміжних з нею наук (когнітології, лінгвокультурології, етнопсихолінгвістики тощо) кінця ХХ – початку ХХІ ст. визначається розвиток тих напрямків, які пов'язані з особливостями концептуалізації дійсності через призму антропоцентричності, з дослідженням мови як репрезентанта певної культури й ментальності. Дослідники базуються на положенні В. фон Гумбольдта про вивчення мови в тісному зв'язку з людиною та її культурою. Загальновідомо, що в мові, як у дзеркалі, відображаються набутки попередніх культур або етапи розвитку тієї чи іншої культури, категорії уявлення етносу про довкілля. Мова виступає формою вираження змісту думки й універсальною формою концептуалізації світу та раціоналізації людського досвіду. **Актуальним** з огляду на це видається дослідження етнічних особливостей когнітивних процесів, покладених в основу мовної номінації, вивчення мови й культури в одній системі наукових категорій.

Основна мета статті полягає в характеристиці змісту, структури, принципів класифікації культурних концептів як мовно-ментальних категорій.

Діалектична єдність лінгвального й концептуального аспектів характеристики явищ дійсності розкривається в теоріях картин світу, що активно розробляються як вітчизняними, так і зарубіжними вченими, зокрема: О. Кубряковою, В. Жайворонком, С. Єрмоленко, Л. Лисиченко, А. Мойсієнком, Н. Слухай, Ж. Соколовською та ін. Більшість сучасних дослідників-лінгвокультурологів і когнітивістів (М. Алефіренко, С. Воркачов, І. Голубовська, В. Карасик, В. Кононенко, В. Маслова, О. Селіванова, Ю. Степанов, Й. Стернін, В. Ужченко, Г. Яворська та ін.) переконані, що мовна картина світу формується передусім системою ключових концептів.

З початку 90-х років ХХ ст. термін *концепт*, за висловлюванням М. Красавського, «переживає епоху «лінгвістичного Ренесансу» завдяки, у першу чергу, працям Д. Лихачова та Ю. Степанова, які реанімували його й дали йому ґрунтовну інтерпретацію» [9, с. 34]. Учені вважають концепт основним осередком культури в ментальному світі людини, основним елементом культури певного

етносу. Активне вживання даного терміна в когнітивній лінгвістиці, у парадигмі лінгвістичного концептуалізму, а також у лінгвокультурології пояснюється «необхідністю введення в їхній категорійний апарат когнітивної ланки, якої не вистачає і в зміст якої крім поняття входять асоціативно-образні оцінки й уявлення про нього його продуцентів і користувачів» [9, с. 34]. З одного боку, концепт співвідноситься з мисленневими процесами людини, з іншого – зі світом культури й знаходить проекції в мові.

Однак варто зауважити, що в сучасному мовознавстві термін *концепт* не має однозначного тлумачення. О. Селіванова на основі визначення К. Кубрякової («концепт – термін, що служить поясненню одиниць ментальних і психологічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відображає знання й досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку, всієї картини світу, відображеної у психіці людини») вважає, що концепт – це інформаційна структура свідомості, різносубстратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого [13, с. 256]. Представники іншого лінгвістичного напрямку концепт трактують як «згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини; і те, за допомогою чого людина, рядова, звичайна людина, не «творець культурних цінностей» – сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї» [14, с. 40]. На думку С. Воркачова, усі сучасні підходи до розуміння концепту зводяться до лінгвокогнітивного й лінгвокультурного осмислення цих явищ [1]. Лінгвокогнітивний і лінгвокультурний підходи до розуміння концепту не заперечують один одного, а розрізняються лише векторами стосовно індивіда: лінгвокогнітивний концепт – це напрямок від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний концепт – це напрямок від культури до індивідуальної свідомості [7, с. 117]. Проте О. Селіванова вважає, що таке розмежування концептів є недостатньо обґрунтованим, «адже концепти мають когнітивну природу й визначені культурою незалежно від спрямування їх аналізу. Індивідуальний концепт, безперечно, має фрагмент особистісного досвіду, який знов-таки опосередкований пізнавальною здатністю людини та його зануреністю до соціуму й культури» [12, с. 114].

Отже, на основі різних підходів щодо визначення сутності концепту можемо стверджувати про визнання його як конструкта і культури, і мови та надання йому статусу культурного (теорія культурних концептів Ю. Степанова). Під культурним концептом розуміємо «багатовимірне смислове утворення, у якому виділяються ціннісна, образна і поняттєва сторони» [7, с. 109]. Термін *культурний концепт* відповідає уявленню не лише окремої людини, а, ширше, етнічної спільноти про ті смисли, значення, асоціати, що оперують у процесі мислення, відбивають знання й досвід, визначають історико-культурологічний фон і отримують для свого вираження систему мовних знаків. Словниковий склад будь-якої мови виступає найпереконливішим доказом реальності культури, неоднорідної, постійно змінної, як і мова. Культурний концепт характеризується складністю структури й змісту. По-

перше, до нього належить усе, що притаманне структурі поняття, по-друге, у структуру концепту входить усе, що робить його фактом культури: етимологія, символіка, особливості сприйняття, оцінки тощо.

До цього часу залишаються дискусійними методи вивчення й принципи класифікації культурних концептів. А. Вежицька обґрунтовує гіпотезу про існування концептуальних і мовних універсалій, загальнолюдських (універсальних) культурних концептів, що по-різному групуються й по-різному вербалізуються в різних мовах у тісній залежності від лінгвістичних, прагматичних та культурологічних факторів і є певними квантами знань і досвіду людини [2]. Специфічна кваліфікація концептів пояснюється культурними домінантами поведінки, історично закріпленими ціннісними орієнтаціями, прийнятими у відповідній лінгвокультурі [7, с. 111]. Так, наприклад, В. Ужченко загальнокультурними визначає концепти **свобода, вічність, життя, смерть, любов** [15, с. 295]. Концепт може виражатися словами. Такі слова-концепти здатні характеризувати ознаки матеріальної та духовної культури народу й репрезентувати в мові національну картину світу цього народу. Змістовий обсяг концепту набагато ширший, ніж лаконічний вербалізатор. Стверджуючи, що «концепти формуються в «текстах культури» – міфах, легендах, казках, прозових і поетичних творах, народних піснях, прислів'ях, приказках» [4, с. 148 – 149], учені не лише акцентують увагу на їхньому етнокультурному змісті [5, с. 51 – 53], але й виокремлюють складники – образність і символи – як вершинні координати національно-культурного світосприйняття [11, с. 15]. В універсальних культурних концептах система об'єктивації також виявляє національну, етнічну специфіку, і визначити межу між національним і універсальним буває надто складно, адже одне переходить в інше. Етнокультурний компонент можна чітко простежити в процесі порівняння з відповідними концептами інших мов, діалектів чи часових відрізків однієї мови. На думку І. Голубовської, міжмовне зіставлення, на перший погляд, подібних концептів (укр. **доля** – рос. **судьба**, укр. **воля** – рос. **воля**) виявляє їхні суттєві розбіжності, зумовлені як суто лінгвістичними, так і екстралінгвістичними, історико-психологічними чинниками [3, с. 29].

Звертають на себе увагу особливості мовної об'єктивації концептів, кваліфікованих у науковій літературі культурними домінантами етнічної ментальності – етнокультурними концептами (наприклад, культурними домінантами української ментальності вважають концепти **воля, доля, лихо** [3, с. 29], **земля, мати, хата, хліб, доля** [8, с. 64], **рушник, калина, хата, чумак** [15, с. 295]; російської – **судьба, воля, тоска** [2, с. 282 – 284], **воля, правда, пустота, судьба, удаць, тоска** [3, с. 29], **простор, привольє, уют, удаць, подвиг, хохот, радушие, неприкаянность, маята** ... [10, с. 231]; німецької – **ідеалізм, порядок** [6, с. 194 – 196], китайської – **qі(світова енергія), yin (жіноче начало), yang (чоловіче начало), ming (доля)** [с. 3, 29] тощо). Етнокультурні концепти співвідносяться з менталітетом як сукупністю когнітивних, етнічних, емотивних, поведінкових стереотипів нації. У науковій літературі наразі не існує повного списку етнокультурних концептів. Приклади свідчать і про дискусійність критеріїв щодо укладання концептуарія культури.

Отже, визначаючи місце та роль культури в житті окремої людини й суспільства взагалі, ми одночасно формуємо уявлення про роль мови як засобу трансляції культури через призму концептуалізації. Концепт визначається як комплекс культурно зумовлених уявлень людини про світ, про предмет, явище чи ознаку в певній культурі, характеризується відповідним змістом, структурою, постійною динамікою, особливостями етномовної об'єктивації та потребує подальших досліджень.

Список літератури

1. Воркачев С.Г. Концепт счастье я в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа: Монография. – Краснодар, 2002. – 142 с.
2. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 780 с.
3. Голубовська І.О. Етноспецифічні константи мовної свідомості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство»/І.О. Голубовська. – К., 2004. – 38 с.
4. Даниленко Л.І. Мовно-образний простір чеської ментальності: концепт «краса» // Мовознавство, 2006. – № 2 – 3. – С. 147 – 152.
5. Жайворонок В.В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення // Культура народів Причорномор'я. – № 32. – 2002. – С. 51 – 53.
6. Зусман В.Г. Немецкое // Межкультурная коммуникация: Учебное пособие. – Нижний Новгород: Деком, 2001. – С. 184 – 197.
7. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
8. Кононенко В.І. Мова і народна культура // Мовознавство. – 2001. – № 1. – С. 62 – 69.
9. Красавский Н.А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах: Монография. – М.: Гнозис, 2008. – 374 с.
10. Маслова В.А. Nomolinguallis в культуре: Монография. – М.: Гнозис, 2007. – 320 с.
11. Мацьків П. Концептосфера Бог в українському мовному просторі: Монографія. – Дрогобич: Коло, 2007. – 332 с.
12. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава: Довкілля – К, 2008. – 712 с.
13. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К, 2006. – 716 с.
14. Степанов Ю.С. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
15. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови: навчальний посібник. – К.: Знання, 2007. – 494 с.

Щербачук Л.Ф. Культурные концепты: содержание, структура, принципы классификации /Л.Ф. Щербачук// Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2011. – Т. 24 (63), №1 Ч.2. – С. 161-164

Статья посвящена проблемам анализа содержания, структуры, принципов классификации культурных концептов как ментально-языковых категорий.

Ключевые слова: язык, культура, культурный концепт, языковая картина мира.

Scherbanych L.F. Cultural concepts: contents, structure, principles of classification / L.F. Scherbanych// Scientific Notes of Taurida National V.I.Vernadsky University. – Series: Philology. Social communications.– 2011. – V.24 (63), №1 P.2. – P. 161-164

The article is devoted to analyze contents, structure, principles of classification of cultural concepts as mental-language category.

Key words: language, culture, cultural concept, language picture of the world.

Стаття надійшла до редакції 15 листопада 2010 року